

УДК 811.161.2+811.112.2:81'367.5

Леся Солюк

МОДАЛЬНІ ДІЄСЛОВА В СИСТЕМІ МОДАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (З НІМЕЦЬКИМИ ПАРАЛЕЛЯМИ)

У статті досліджено модальні дієслова як формальні лексико-граматичні засоби вираження модальності. Встановлено типологічні особливості модальних дієслів на матеріалі української мови (з німецькими паралелями), а також визначено вплив модальних дієслів на інтенцію предиката.

Ключові слова: модальні дієслова, модальність, пропозиція, об'єктивні та суб'єктивні модальні відношення, інтенції, предикат, модальний предикатив.

Багатоплановість семантики категорії модальності, різноманітність засобів її вираження, множинність співвідношень між формою та змістом у процесі мовленнєвого функціонування дають підстави схарактеризувати цю категорію як одну зі складних та суперечливих. Зосередження уваги на її вивченні підтверджено численними роботами українських та зарубіжних учених, до яких належать В. Адмоні, Ш. Баллі, О. Беляєва, Й. Буша, В. Бондаренко, А. Бондарко, В.Виноградов, Є. Булига, Ю. Левицький, Н. Мерзлякова, Р. Мюллер, Л. Фрідман, Г. Хельбіг, Є. Шендельс, У. Енгель. Щодо засобів, що є репрезентантами категорії модальності, погляди дослідників і до сьогодні є суттєво відмінні. Метою статті є аналіз модальних дієслів як засобу вираження суб'єктивної модальності в українській мові (з німецькими паралелями) і визначення їхнього впливу на інтенційні властивості предиката в реченні. Об'єктом аналізу виступають модальні дієслова в структурі речення. Предмет дослідження – аналіз семантико-синтаксичних функцій модальних дієслів у вираженні лівої та правої інтенції предиката у висловленні.

У сучасних дослідженнях категорії модальності надано функціонального характеру. Залежно від засобів вираження реальності й ірреальності виокремлено об'єктивну й суб'єктивну модальність [3, 462]. У германістиці Г. Хельбіг та Й. Буша дефінують категорію об'єктивної модальності як спосіб представлення відношень між суб'єктом речення та дією, вираженою інфінітивом (можливість, необхідність, дозвіл, заборона, бажання тощо). Суб'єктивну модальність науковці трактують як спосіб, яким мовець виражає ставлення до позначеної дії, перш за все через його оцінку реальності дії (припущення тощо) [6, 131]. Суб'єктивна модальність – внутрішньо-синтаксична категорія, яка виступає складником фактичного змісту речення, передає не властивість позначуваного, а позначуване реченням. Основні значення суб'єктивної модальності (можливість, необхідність, бажання) відносяться до семантичної сфери потенційності. Найбільш поширеним засобом вираження суб'єктивних модальних значень є модальні дієслова [2, 32].

Репрезентанти модальних значень указують на можливість, бажаність, необхідність дії, процесу, стану. З-поміж них в українській мові вирізняють форми модальних дієслів (*могти, вміти, бажати, воліти, прагнути, хотіти, сміти, намагатися, мусити, мати*) або прикметниково-діє-

слівні елементи з модальним значенням (*спроможний, здатний, схильний, рад, зобов'язаний, змушений, ладен, повинен*). Допоміжні модальні дієслова функціонують як зв'язки й передають власне-дієслівні категорії, зокрема власне-дієслівну категорію часу та граматичну категорію способу. Науковці вважають ці компоненти «перехідними одиницями між аналітичними синтаксичними морфемами і словами» [1, 125]. Якщо роль модального модифікатора виконує елемент прикметникового типу, то предикат включає зв'язку *бути* як додатковий засіб вираження категорій часу або способу, оскільки модальні предикативи таких формальних показників не мають. Імплицитний вияв компонента *бути* пов'язаний зі значенням теперішнього часу. Подібні структурно-семантичні особливості характерні й для співвідносних із предикатами односкладних речень. Наприклад: *Вона наймовірніше заспала, в неї злипаються очі, вона ніяк не може розплющити їх і прокинутись* (К.Москалець); *Адже любов такому нещасному потрібна лише як мета, до якої він мусить іти в повній самотності* (І.Роздобудько); *Повертатися до Жаночки з поганою новиною нехотілося* (Л. Дашвар); *Я не відчуваю зв'язку між листям і корінням, а він же повинен бути* (Л.Дашвар).

У сучасній німецькій мові релевантне місце серед засобів вираження суб'єктивної модальності займають модальні дієслова *dürfen, können, sollen, müssen, wollen, mögen*. Виокремлено також типомодальних відношень, які передаються іншими засобами. Дослідники схарактеризували дієслова *sein, haben, scheinen, brauchen* як дієслова у функції способів (поруч з модальними дієсловами). Е. Шендельс наводить ряд синонімів модальних дієслів: *wünschen (sich), begehren, den Wunsch haben, Lust haben, brauchen (nicht), vermögen, (es) nötig haben, die Möglichkeit haben, imstande sein, außerstande sein, wissen, verstehen, fähig sein, bemüht sein, gezwungen sein, willig sein*, ідіоматичні конструкції з *sein* і *haben* [5, 416]. Сучасні германісти Г. Хельбіг та Й. Буша виділяють «модифікуючі» дієслова, які близькі до модальних: *bleiben, brauchen, scheinen, kommen, pflegen, wissen, bekommen, belieben, drohen, gedenken, suchen, verstehen, haben, sein* [5, 736]. Все більше звернуто увагу на дієслова, які здатні виконувати ті самі функції, що й модальні. Перелік таких дієслів поповнюється. Водночас наголошено на відносному характері подібності цих дієслів із традиційними модальними: в семантиці, синтаксичній функції, здатності сполучатися з інфінітивом.

З позицій семантики модальні дієслова з суб'єктивною модальністю поділяються на дві групи: модальні дієслова, які виражають припущення, та модальні дієслова, що передають чуже твердження, яке неможливо спростувати, довести його правильність за відсутності точнішої інформації [5, 121]. До першої групи дієслів, які виражають припущення, в українській мові належать *могти, мусити, здаватися*; у німецькій – *dürfen, müssen, mögen, können*. Крім модальних дієслів, репрезентантами семантики невпевненості, припущення в українській мові виступають модальні синтаксеми (*бува, видається, здається, видно, ймовірно, мабуть, може, напевно*). Цей тип модальних синтаксем, пов'язаний з ірреальним значенням передбачуваності, виступає еквівалентом модальних дієслівних предикатів *здаватися, припускати, сумніватися*, що структурують головну частину складнопідрядного речення. Порівняймо: *За давнім повір'ям, через каглу до хати могла залетіти нечиста сила* (В.Шкляр). Компоненти

ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) директив. Модальна синтаксема могла конденсує в собі помірне припущення, ймовірність того, що могло відбутися. *Його послухати, то моя дружина мала б бути дуже щасливою*. Компоненти ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) особа-каузатор (яка має словесний вплив). У цьому висловленні модальна синтаксема вказує на ірреальність. У реченні *Вона мусила, напевно, довгими ночами виливати свій біль в подушку* (Л.Дереш) спостерігаємо дві модальні синтаксеми, перша з яких виражена модальним дієсловом, а друга – модальним словом. Модальне дієслово у поєднанні з модальним словом підсилює рівень достовірності припущення, тобто адресант не лише припускає, він майже впевнений у меті дій суб'єкта. Проте якщо виключити модальне слово *напевно* з пропозиції, то речення констатуватиме факт: у суб'єкта щось трапилось і він мусив виливати свій біль. Якщо аналізувати це речення з погляду інтенційної структури, то його лівою інтенцією є суб'єкт *вона*, а правою – модальний предикатив *мусила*, темпоратив – *довгими ночами*, об'єкт – *свій біль*. Отже, модальне дієслово виконує функцію модального предикатива і надає реченню інтенційної потужності.

Порівняно з українською мовою, в німецькій групі модальних дієслів для вираження семантики припущення має свої особливості. Г. Гельбіх та Й. Буша вважають, що значення дієслів із суб'єктивним використанням *dürfen, müssen, mögen, können* вирізняється тим, що передає різний ступінь припущення. За допомогою цих дієслів трансформуємо твердження *Er macht immer von fünf bis sechs seinen Spaziergang* (H.Böll) (Він завжди гуляє з п'ятої до шостої), щоб виразити ці ступені: *Er mag von fünf bis sechs seinen Spaziergang machen* [= eventuell] – можливо; *Er könnte von fünf bis sechs seinen Spaziergang machen* [= möglicherweise] – можливо; *Er kann von fünf bis sechs seinen Spaziergang machen* [= vielleicht] – може бути; *Er dürfte von fünf bis sechs seinen Spaziergang machen* [= mit ziemlicher Sicherheit] – з достатньою впевненістю; *Er müsste von fünf bis sechs seinen Spaziergang machen* [= sehr wahrscheinlich] – дуже ймовірно; *Er muss von fünf bis sechs seinen Spaziergang machen* [= fast sicher, nach menschlichem Ermessen] – майже впевнений. Як бачимо, модальні дієслова надають одному і тому самому висловленню різних конотацій припущення: найнижчий рівень припущення виражає *mögen*, а найвищий рівень впевненості та точності – *müssen*.

До групи дієслів, які виражають чуже твердження, в українській мові належать дієслова *стверджувати, казати, говорити, означати*. Проте репрезентантами чужих тверджень є модальні слова (*кажуть, як мовлять, на думку*). Наприклад: *Але, як стверджує Іванча, – по фіг мороз і земля закріплена* (К. Москалець); *Але найбільш дивно, – перебивав Боб сам себе, – поводяться все ж таки японки. Кажуть, що вони здатні лікувати власною слиною* (С.Жадан); *На мою думку, немає сенсу тут більше залишатись* (Л.Дереш). До цієї групи дієслів у німецькій мові належать *sollen i wollen*. Речення *Er soll immer von fünf bis sechs seinen Spaziergang haben* виражає чуже твердження (Кажуть, він завжди гуляє з п'ятої до шостої). На відміну від дієслова *sollen*, яке вказує на чуже твердження, дієслово *wollen* репрезентує твердження самого суб'єкта: *Er will immer von fünf bis sechs seinen Spaziergang gemacht haben* (Він стверджує/запевняє, що завжди гуляє з п'ятої до шостої). Модальне дієслово *sollen* може також

виражати об'єктивну необхідність, нав'язану чужою волею, викликану чужим наказом: *Die unbekannte Stimme sagt, ich soll ihn suchen gehen* (С. Funke) (Невідомий голос каже, що я повинен йти його шукати). З точки зору інтенційної структури речення, компонентами ситуації є: агенс; дія агенса; особа-каузатор, яка дала наказ щодо дій суб'єкта.

Аспектом аналізу модальних дієслів є семантика дозволу, яку вони конденсують в своєму значенні. В українській мові пермісивна семантика представлена дієсловами *могти, дозволяти*, синтаксемами *можна, дозволь, дозвольте*. Наприклад: *У нас письменники матюкаються, а йому не можна?* (Л. Костенко) *Можна мені в цій хаті трішки поспати?* (В. Шкляр). *Але дозвольте мені, пане кошовий, спершу провідати рідних, а тоді вже порадимося, як бути далі* (В. Шкляр). До групи пермісивних дієслів, що реалізують деонтичний предикат, в українській мові залучають також *погодитися, пристати* у значенні, яке вони набувають у висловленнях типу *погодитися на те, щоб: По обіді його таки підбрала фура, водій погодився на те, щоб довести його до найближчого автовокзалу* (С. Жадан). Порівняймо з репрезентантами модальної семантики дозволу в німецькій мові – дієсловами *dürfen, sollen, können*. *Darf ich dich daran erinnern, dass du von einer ansteckenden Krankheit redest, Zauberzunge?, sagte er. Darf ich denn diesmal erfahren, wo du hinwillst, fragte er* (С. Funke) (Чи можу я нагадати тобі, що ти говориш про заразну хворобу? – сказав він. Чи можу я знати цього разу, коли ви хочете піти? – запитав він). *Soll ich dir heute Abend zeigen, wozu die Flaschen, die Watte und all die anderen geheimnisvollen Dinge in meiner Tasche gut sind? – fragte er, ohne sie anzusehen* (С. Funke) (Чи повинен я показати тобі сьогодні ввечері, у чому користь пляшок, вати й всіх інших загадкових речей в моїй кишені? – запитав він, не дивлячись на них). Між уживанням дієслів на позначення семантики дозволу в обох мовах є суттєві відмінності. З граматичної точки зору українське *дозвольте* вимагає після себе займенника у давальному відмінку (*мені*) й адресується особі (через імператив), яка має надати дозвіл. У німецькій мові модальне дієслово *dürfen* з об'єктивною модальністю має значення дозволу і включає в себе волю іншої особи. У той час, як *sollen* позначає чужу волю як необхідність для суб'єкта, *dürfen* висловлює цю волю як можливість, як моральний дозвіл на виконання якоїсь дії. Дієслово *dürfen* в значенні дозволу замінює *können*, вживання якого є типовим для розмовної мови: *Sie können ruhig schlafen gehen...* (H. Böll) (Ви можете спокійно йти спати). Проте основне значення дієслова *können* виражає викликану об'єктивними умовами можливість: *Wir können heute baden gehen, es ist warm genug* (С. Funke) (Сьогодні достатньо тепло і ми можемо йти купатись). У значенні 'здатність' *können* передає викликану самим суб'єктом можливість. Тут йдеться про фізичні й духовні здібності суб'єкта: *Die Großmutter kann den Brief nicht lesen, sie sieht schlecht* (С. Funke) (Бабуся не може прочитати лист, вона погано бачить). В українській мові при перепитуванні щодо необхідності виконання якоїсь дії, бажаної для іншої особи, зазвичай модальне дієслово опускається: *Мені читати чи перекладати текст?* У німецькій мові у цьому випадку вживають *sollen*: *Soll ich sie hören oder meine Arbeit machen?* (E. M. Remark). Отож, модальні дієслова з семантикою дозволу відрізняються між собою в обох мовах не тільки граматично, але й різними позначеннями дозволу та модальності вияву чужої волі.

В українській мові в реченнях з можливістю чи неможливістю виконання чогось нерідко опускається дієслово *могти* (вони мені нічого не змогли зробити), а замість нього з'являються різні лексичні варіанти (вони мені все-таки нічого не зробили). Проте в німецькій мові складність чи неможливість виконання чогось, що все-таки було зроблено, відтворюється за допомогою модального дієслова *können*: *So war ich allein in der Schule, und sie konnten mir doch nichts tun* (H.Böll) (У школі я був сам, і вони мені нічого все-таки не зробили). В українському слововживанні, звичайно, можна вжити дієслово *могти*, але воно суттєво не вплине на стилістичне забарвлення висловлення і основне дієслово *робити* у формі доконаного виду вже підкреслює результативність дії (все-таки не зробили). Щодо німецької мови, то претерит знижує ефект результативності, який мовець вимушений компенсувати чи дієсловом, чи використанням синонімічної конструкції з перфектом, посиленою модальною часткою *doch*: *So war ich allein in der Schule, und sie haben mir doch nichts getan*.

При зіставленні мов знаходимо суттєву відмінність, яка стосується лексико-граматичного аспекту вираження модальності, пор.: *Вони не могли не помітити цей великий будинок!* (О.Забужко). Синтаксема *не могли не* в українській мові є репрезентантом модальних відношень із семантикою впевненості, точності думки (впевненостів тому, що суб'єкт дійсно бачив цей будинок). Еквівалентом синтаксеми можуть бути модальні слова *мусили, повинні були*. На відміну від української мови, у німецькій неможливе подвійне заперечення, і тому семантичним відповідником синтаксеми *не могли не* є конструкція *nicht umhinkönnen*. Цей еквівалент вживається з часткою *zu* перед інфінітивом: *Aber ich kann nicht umhin, Herr Präsident, unsere Freude zum Ausdruck zu bringen...* (Süddeutsche Zeitung) (Однак, пане Президенте, я не можу не висловити нашої радості...).

Модальні дієслова є модальними предикативами складниками предиката. Загальною формальною характеристикою модальних предикативів в українській мові є особливий спосіб висловлення категорії часу та способу. Час висловлюється у модальних предикативах аналітичним шляхом, за допомогою допоміжного дієслова *бути* (була, було, були), *буде* (буду, будуть). Форми допоміжного дієслова в сполученні з предикативом стають формальним показником, що висловлене в їх акцентологічному послабленні та в їх енклітичному використанні. Часові показники стоять поруч з модальними предикативами зазвичай після цього предикатива і не мають повного наголосу, порівняймо: *Вона ніколи не бачила іншого світу, в якому не треба було вставати о четвертій ранку й щоденно важко працювати* (І.Роздобудько), *Йому треба було просто не приходити, – подумав* (С.Жадан), *Йй потрібно було робити щось із фасадом, який будь-якого дня міг завалитися* (С.Жадан). Порівняймо з німецькими модальними предикативами: *Sie müssten geradeaus fahren und dann nach links abbiegen* (R.Schneider) (Вам треба було б / ліпше було б поїхати прямо, а потім повернути направо). У німецькому прикладі модальний предикатив в реченні стоїть без дієслівної зв'язки і вжитий в претериті кон'юнктива, що надає висловленню конотації ввічливості.

На відміну від української мови, де виразниками суб'єктивної модальності здебільшого є вставні модальні слова, словосполучення та

прикметниково-дієслівні елементи (предикативи) з модальним значенням, в німецькій мові основними її репрезентантами є модальні дієслова, що використовуються для вираження як об'єктивної, так і суб'єктивної модальності. Таке «подвійне» навантаження модальних дієслів становить специфіку їх вживання в німецькій мові. Метою нашого дослідження було не тільки проаналізувати семантико-синтаксичні особливості модальних дієслів, але й визначити їхній вплив на інтенційну структуру предиката. Модальні дієслова формують інтенційну структуру предиката, на основі якої створюється інтенційна структура речення. Ці дієслова виступають модальними предикативами та відкривають ліву інтенцію, яка репрезентована активним учасником дії (агенсом), і праву, яка виражається пасивними учасниками дії (пацієнсом, адресатом). У процесі дослідження проаналізовано інтенційну структуру речень та взаємодію їх семантичних компонентів. Вони організовані на ієрархічній основі, яка визначена рангом семантичних компонентів (суб'єктом, об'єктом, адресатом, інструментом, локативом).

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Мерзлякова Н. П. Система непрототипических средств выражения субъектных модальных значений : дис. ... канд. фил. наук / Наталия Павловна Мерзлякова. – Ижевск, 2010. – 174 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
4. Українська мова : Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
5. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. шк., 1988. – 416 с.
6. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie, 1987. – 737 s.

The article deals with modal verbs as formal lexical and grammatical means of expressing modality. There were established typological features of modal verbs based on Ukrainian language (with German parallels), and the influence of modal verbs on the intention of predicate.

Keywords: modal verbs, modality, offer objective and subjective modal attitude, intentions, predicate, modal predicate.